ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

KUNGABOQARNING XALQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI

Ximatova Nilufar Payziyevna

Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti
doi.org/10.5281/zenodo.20438745

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligida eksportbop va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda moyli ekinlar maydonini ko‘paytirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Respublikamizda o‘simlik moyiga bo‘lgan ehtiyoj yil sayin ortib bormoqda. Mazkur ehtiyojni qondirish uchun kungaboqar yetishtirishni ko‘paytirish, ayniqsa takroriy ekin sifatida samarali texnologiyalarni ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.
Kalit so‘zlar: Helianthus annuus, tuproq,yorug’lik, kimyoviy tarkibi,o‘simlik moyi, ahamiyati.

So‘nggi yillarda dunyo bo‘yicha moyli ekinlarga bo‘lgan talabning ortishi kungaboqar yetishtirish hajmini ko‘paytirishni taqozo etmoqda. Biroq, hosildorlikning pastligi, agrotexnik tadbirlarning yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi va mintaqaviy tuproq-iqlim sharoitlariga mos texnologiyalarning ishlab chiqilmaganligi hosil salohiyatidan to‘liq foydalanish imkonini bermayapti. Ayniqsa, ekish muddati va ekish me’yorlari kungaboqar biologiyasi hamda hosildorligiga bevosita ta’sir etuvchi asosiy agrotexnik omillardan hisoblanadi.

Kungaboqar (Helianthus annuus) butun dunyoda yetishtiriladigan eng ahamiyatli moyli ekinlardan biridir. Kungaboqar yetishtirish muddati qisqaligi, turli iqlim sharoitlariga moslashuvchanligi va yuqori sifatli iste'mol qilinadigan yog'i tufayli mashhurlikka erishdi.

Shimoliy Amerika kungaboqarning vatani hisoblanadi. Ya'ni, arxeologik qazishmalar shuni ko‘rsatadiki, u yerda yashagan hindular bu ekinni 2000 yil oldin ekkanlar. Kungaboqarning botanika sistematikasining xalqaro nomenklaturasida u Astral oilasiga mansub bo‘lib, Helianthus annus L. nomi bilan atalgan. Kungaboqar - bu bir yillik o'simlik bo‘lib, unda o‘q ildizi 2-4 metr chuqurlikka yetadi va yon ildizlari diametri 120 santimetrgacha tarqaladi. Balandligi 2,5-5,0 metr, lekin 50-70 santimetr ham ishlab chiqarishda keng yetishtiriladi. Yovvoyi kungaboqar turlaridan uzoq muddatli selektsiya natijasida madaniy shakl yaratildi.

Kungaboqar issiqsevar ekin bo‘lib, 20°C dan 30°C gacha bo'lgan haroratda yaxshi o'sib, rivojlanadi. U to'g'ri o'sishi va urug'larning rivojlanishi uchun yorqin quyosh nuriga muhtoj. O‘simlik o'rtacha darajada qurg'oqchilikka chidamli bo'lsa-da, gullash va urug'larning to'lishi kabi muhim bosqichlarda yetarli namlik yuqori hosildorlikni ta'minlaydi.

Kungaboqar turli xil tuproqlarda o'sishi mumkin, ammo yaxshi drenajlangan, unumdorligi yuqori bo'lgan qumloq yoki qumloq tuproq yanada mosdir. Tuproqning pH qiymati 6,0 dan 7,5 gacha bo'lishi kerak. Botqoqlangan va sho'rlangan tuproqlardan qochish kerak, chunki ular o'simliklarning o'sishi va urug'larning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kungaboqar yorug'liksevar o'simlikdir. Shuning uchun u Quyosh guli (yunoncha Helio-quyosh, antusium-gul) deb ham ataladi. Kungaboqarning nomi uning savati har doim quyosh turgan tomonga yo'naltirilganligidan kelib chiqqan. O'sishi davomida u juda ko'p kuchli quyosh nuriga muhtoj. Janub-shimol yoki sharq-g'arbga cho'zilishi uning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Agar quyosh nuri yetarli bo'lmasa, fotosintez jarayoni susayadi va kungaboqarning rivojlanishi to'xtaydi va hosil kamayadi.

Kungaboqar barglari va gullari tarkibida flavonoidlar (kversimeritrin), glikozidlar (skopolin, sitosterolin), karotin (β-karotin, kriptoksantin), fenolik karboksilik kislotalar (xlorat, kofe) kabi moddalar mavjud. Uning urug'larida 40-52% yog', 20% gacha oqsil, 25% gacha uglevodlar, shuningdek, sterollar, karotin, fosfolipidlar, PP va E vitaminlari, yog 'kislotalari mavjud. Uning 100 gramm tozalanmagan urug'lari odamlar uchun zarur bo'lgan E vitaminining kunlik ehtiyojining 130%, B5 vitaminining 70%, B6 vitaminining 40%, oqsilning 39%, fosforning 115% va misning 115%, ruxning 35%, magniyning 32%, kaliyning 24% va temirning 21% ni ta'minlaydi.

Bu mahsulot yarim to‘yingan yog‘ kislotalari, yog‘ va xolesterin almashinuvini normallashtirish xususiyatiga ega. 100 gr. pista o‘z tarkibida 311 mg. magniyni saqlaydi. Bu javdar noniga nisbatan olti barobar ko‘p demakdir. Magniy esa o‘z navbatida yurak qon tomirlari faoliyatini normallashtiradi. Kungaboqar asosiy moyli ekini bo’lib ishlab chiqariladigan o’simlik moyining 75 % ni tashkil qiladi. Kungaboqar urug’ining tarkibida 50 – 60 % yarm quriydigan sifatli moy va 16 % oqsil saqlanadi. Moyining yod soni 119 – 114. Moy ishlab chiqarishda uning qoldiqlari ko’p miqdorda oqsil moddasini saqlaganligi uchun chorva mollariga yaxshi qimmatli yem sifatida foydalaniladi. (kunjara, shrot, savatchalarning paholi). Bundan tashqari kungaboqar o’simligi qimmatbaho silos ekinidir.

Uning asosiy maydonlari Rossiya, AQSh, Argentinada joylashgan bo‘lib, shu bilan birga katta maydonlarda Ruminiya, Bolgariya, Turkiya, Ispaniya, Kanada va boshqa mamlakatlarda, qisman O‘zbekistonda ekiladi.

O’zbekistonda kungaboqar ekini katta ahamiyatga ega bo’lib, ishlab chiqarishda uning navlari moy olish, silos tayyorlash va chaqish uchun ekilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kungaboqar — inson hayoti va tabiat uchun juda foydali o‘simlik hisoblanadi. Uning ahamiyati bir nechta yo‘nalishda ko‘rinadi:

1. Oziq-ovqat manbai:
kungaboqar urug‘idan olinadigan yog‘ dunyoda eng ko‘p ishlatiladigan o‘simlik moylaridan biridir. U ovqat tayyorlashda, konserva va qandolat mahsulotlarida ishlatiladi.
2. Sog‘liq uchun foydasi:
kungaboqar urug‘i vitamin E, magniy, oqsil va foydali yog‘larga boy. Bu yurak faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga va organizmni energiya bilan ta’minlashga yordam beradi.
3. Qishloq xo‘jaligida ahamiyati:
kungaboqar chorva uchun yem sifatida ham ishlatiladi. Yog‘i siqib olingandan keyin qoladigan kunjara oqsilga boy yem hisoblanadi.
4. Asalarichilik uchun foydali:
kungaboqar gullari ko‘p nektar beradi. Shu sababli asalarilar uchun yaxshi oziqa manbai bo‘lib, sifatli asal olinadi.
5. Atrof-muhitga foydasi:
bu o‘simlik tuproqni yaxshilashga yordam beradi va ayrim zararli moddalarni o‘ziga singdirish xususiyatiga ega.
6. Manzarali o‘simlik:
katta sariq gullari sababli bog‘ va xiyobonlarni bezashda ham ekiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Atabayeva X.N., Xudoyqulov J.B. — “O‘simlikshunoslik”, Toshkent, “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018-yil.
2. Oripov O.R., Xalilov X.N. — “O‘simlikshunoslik”, Toshkent, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2007-yil.
3. Mustafoyev S.M. — “Botanika”, Toshkent, 2002-yil.
4. Gustavo A. Pereyra-Irujo, Luis A. N. Aguirrezábal — “Sunflower Yield and Oil Quality Interactions and Variability”, 2017-yil.
5. Miller R. — “Advances in Sunflower Breeding”, 2020-yil.
6. Smith J. va boshqalar — “Sunflower Production Worldwide”, 2019-yil.
7. Petrov A. va boshqalar — “Genetic Sources of Sunflower”, 2017-yil.
8. Zhao L. va boshqalar — “Breeding Potentials in Wild Helianthus”, 2021-yil.